

HVOR TYPISK AFRIKANSK ER DET «TYPISK AFRIKANSKE»?

av

CARL FREDRIK ENGELSTAD

I litteraturen om «den nye misjonstenkning» finnes det en bok som, såvidt jeg kan se, ikke har møtt den oppmerksomhet her hjemme som den fortjener: engelskmannen John V. Taylors «The Primal Vision». Taylor, som nå er sekretær for et av de store misjonsselskaper i London, har oppholdt seg en lang årrekke i Afrika, spesielt i Uganda. Foruten denne boken, som utkom i 1963 (SCM Press), har han skrevet «The Growth of the Church in Buganda» og sammen med Dorothea Lehman «Christians of the Copperbelt» (fra Zambia og Rhodesia). Taylor har med en enestående innlevelsessevne og lojalitet gått inn i hva man kan kalle «den afrikanske mentalitet»; ikke bare har han gjort inngående studier i afrikansk religionshistorie og religionspsykologi, han har også med et inderlig og sikkert ofte smertelig engasjement forsøkt å bryte ned barrierene mellom seg selv som europeer og afrikanerne, levd sammen med dem på en dypt personlig måte som bare få europeere makter. Han har sett hvordan afrikanerne bare så altfor ofte møter kristendommen som hva han kaller «a class room religion», en ytre presentasjon som ikke formår å trenge inn i afrikanernes indre virkelighet og ofte heller ikke deres daglige verden. For Taylor er det et brennende anliggende at de vestlige mennesker som skal være med på å bringe Afrika kristendommen, også må skjønne afrikanerne innenfra. Det blir for ham en forutsetning for at kristendommen skal bli noe annet og mer enn en lære og en livsstil som hører hjemme i klasseværelset: en bærende tro som trenger inn i deres innerste vesen, blir en helt personlig eiendom.

Hensikten med denne artikkel er ikke å «anmelde» Taylors

bok, men å ta opp til drøftelse visse synspunkter som går igjen i den, og gi uttrykk for enkelte tanker som lesningen av «The Primal Vision» har satt i sving hos meg. Disse tankene er til en viss grad polemiske overfor Taylor. Av den grunn er det meg om å gjøre at det helt fra begynnelsen er klart: mitt generelle omdømme om boken er meget positivt. Jeg mener at Taylor har satt fingeren på uhyre vesentlige punkter, som det er helt nødvendig at den kristne misjon integrerer i sin tenkning og holdning. Men jeg finner allikevel polemikken på sin plass, fordi jeg mener at Taylor i sin iver etter å være fullt ut lojal mot Afrika gjør seg skyldig i visse forhastede slutninger — som ikke bare er hans, men som er såvidt utbredt i den pågående diskusjon om Afrika, at en viss klargjøring kan være nyttig.

Det er viktig for Taylor å fremstille det han ser som karakteristisk for Afrika og for den afrikanske mentalitet, og det er da bare rimelig at han stiller dette i motsetning til den moderne vestlige sivilisasjon. Denne forskjellen springer naturligvis straks i øynene — men mitt poeng her er å fremheve at det i virkeligheten er en fiksjon å stille «Europa» og «Afrika» opp mot hverandre som vesensforskjellige, fordi det aller meste av det som fremstilles som «typisk afrikansk», egentlig slett ikke er spesielt afrikansk, men typisk for *enhver* kultur som befinner seg på det samme nivå som den afrikanske gjør idag. Den afrikanske kultur er i eminent grad en *bondekultur*; og de trekk som nå fremheves som typisk afrikanske, gjenfinnes inntil forveksling i vår egen europeiske kultur før den industrielle revolusjon. Det er langt på vei et falsum å snakke om «Afrikas sjel», det ville være langt mer presist å kalle det «agrarsamfunnets sjel» i motsetning til den teknifiserte og urbaniserte sivilisasjon, som er et resultat av industrialiseringen. Med andre ord: et dypere studium av vår egen kulturhistorie vil føre oss rett inn i de tankeganger og problemstillinger som idag ses som karakteristisk «afrikanske».

Jeg skal nevne en rekke punkter hvor dette er tilfelle.

1. Over 80 pst. av den afrikanske befolkning lever fremdeles utenfor byene, de er «bønder» av tradisjon og gemytt selv om

mange av dem ikke er direkte beskjeftiget med jordbruk. Det vil igjen si at de lever sitt liv i den nærmeste tilknytning til naturen med dens rolige rytme, dens sol og regn, dens vekst og fruktbarhet; de er ikke bare avhengige av naturen for sitt livsopphold, de er selv så å si ett med naturen. Deres forestillingskrets er simpelthen naturen – planter og trær, dyr og jord og himmel med sol og måne og stjerner. Men akkurat det samme har vært tilfelle med Europas folk opp gjennom det meste av deres historie; og i et land som Norge, med en senkommen og egentlig nokså spredt industrialisering, kunne man finne denne nære sammenheng med naturens rytme langt inn i dette århundre – for en stor del finnes den ennå. (Og er ikke for eksempel nordmennesenes drøm om å bygge seg «hytte» et uttrykk for at denne trang til sammenheng med naturen fremdeles er et levende ferment i vårt folks psyke?)

2. Karakteristisk for et mer eller mindre lukket agrarsamfunn er hva man kan kalle en «magisk» livsholdning. Mennesket er «homo religiosus», og innenfor bondesamfunnet samler religiøsiteten seg nettopp om vekst og fruktbarhet, forfall og død. Mytedannelse og sagn og eventyr og folkediktning beliver naturen med oppbyggende og nedbrytende krefter og vesener, libasjoner og andre ofringer samler seg om en rik vekst, sentralt i den religiøse forestilling står Gud eller gudene som *skaperkrefter*. Dette er karakteristisk for det agrare Afrika, men det var i like høy grad karakteristisk for det før-industrielle Europa, og vi behøver ikke å gå langt tilbake i vår egen kulturhistorie før vi støter på det, ihvertfall rester av det. (Min 87-årige nabo på Hadeland er fullt og fast overbevist om at han har sett huldra. Og jeg har selv opplevd hvordan en gammel jeger i Øvre Rendalen lirte av seg de villeste besvergelses mens han skar vekk kjønnsdelene av en nyfelt reinsbukk – utvilsomt reminisenser av en gammel ritus.) Hvilken rolle har ikke tuntreet spilt i vår egen forestillingsverden? Hvordan vitner ikke våre folkeeventyr om en nær, magisk preget sammenheng med naturen og dens krefter? Den som vil skildre «magiens» og «overtroens» rolle i Europas historie frem til idag, skal sannelig få litt å be-

stille! — Det er forøvrig frapperende hvor systematisk en psykologisk forsker som C. G. Jung har boret seg ned nettopp i dette stoffet for å tyde underbevisste strømminger i det moderne menneskes psyke.

3. Kristne misjonærer har med en slags fortvilelse konstatert at kristne afrikanere har beholdt en rekke av sine gamle religiøse forestillinger, tradisjoner og skikker side om side med sin kristendom; og de har sett det som sin oppgave å rense ut alt slikt — omskjærelses- eller andre riter, flerkoneri, forfedrekult eller hva det nå kan være. Da glemmer de at i vår egen historie har gamle «hedenske» forestillinger levd side om side med «kristne» opp gjennom de snart to tusen år vi har hatt kristendom i Europa. Vi har hatt hekser og besvergelses og magiske tegn mistankeløst inkorporert i hva som gikk for å være «kristen tro». Så sent som for hundre år siden ble husguder smurt inn med fett i Telemark, fremdeles eksisterer «maistang» og julebukker i Europa, og hva er den uunnngåelige «julenissen» annet enn en rest av gamle forestillinger om husnissen, gårdens «ånd» som det gjelder å holde seg inne med, blant annet ved å gi ham julegrøt. — I sine erindringer forteller Martin Tranmæl at i hans barndom i Sør-Trøndelag kom kvinner fra bygden og «danset» rundt liket når noen var død. — Opp til det 18. århundre var svarteboka en levende realitet, og spesielt forbundet nettopp med presten — blant annet har den fått plass i den populære mytekretsen omkring Petter Dass.

Forholdet til Bibelen spiller inn her. Afrikanernes forkjærlighet for Det Gamle Testamente skyldes at de «kjenner seg igjen» i det, fordi det avspeiler en livsform som er deres egen, bonde- og gjetersamfunnets. Men den samme popularitet har Det Gamle Testamente nydt her i Europa gjennom tusen år, og av samme grunn: det avspeiler på en rekke måter agrarsamfunnets «naturlige religion».

4. For afrikaneren står slekten sentralt. Afrikaneren oppfatter seg ikke som individ, sier Taylor, men som organisk ledd i en sammenheng som fremfor alt kommer til uttrykk i slekten, storfamilien. «Avskåret fra denne sammenheng er den enkelte

intet,» sier han uttrykkelig. Men dette er et fenomen som går igjen i alle bondekulturer, hvilket vår egen historie har rike vitnesbyrd om. Den islandske ættesaga er et bestående uttrykk for hvor sterk denne slektsammenheng var i vår egen kulturkrets på overgangen mellom hedenskap og kristendom; men denne sammenheng fortsatte opp gjennom århundrene, slektsbevisstheten har til alle tider vært uhyre levende i alle agrarsamfunn, og lojaliteten overfor slektens medlemmer likeså, og er det fremdeles for en stor del i vår egen tid og vårt eget samfunn: slekts historie omfattes av mange med en levende interesse, og mange slekter holder fremdeles jevnlig «slektsmøter»; til tross for at bykulturen i så sterk grad motvirker en slik sammenhengsfølelse, sitter den dypt i mange av oss. — Taylors skildring av en afrikansk storfamilies «landsby» med 11 hus samlet omkring familieoverhodets, kunne like gjerne vært en skildring av en storgård i Gudbrandsdalen for hundre år siden.

Den afrikanske «fedrekult» har klare paralleller i vår egen kulturhistorie. (Se bl. a. Emil Birkelis avhandling «Fedrekult. Fra norsk folkeliv i hedensk og kristen tid», Oslo 1943.) Taylor forteller bl. a. om hvordan besteforeldre i Afrika «oppreises» gjennom sine barnebarn, hvilket kommer til uttrykk i navngivningen — men dette har gått igjen i våre egne navneskikker opp til denne dag. Bevisstheten om at de døde virker inn på de levende går igjen i vår egen reverens for «fedrene» (for en stor del en personifisering av jordbrukssamfunnets naturlige konservatisme): «Lat oss aldri forfedrane gløyma,» synger Ivar Aasen, og når Vinje sier at «Stor arv det er for mannen av godt folk vera fødd,» så er det de samme stemninger og sammenhengsforestillinger som gjør seg gjeldende her. På hvor mange norske vegger henger ikke bilder av forfedre i mange generasjoner — malerier, silhouetter, daguerrotypier, fotografier. Er det bare pynt? Langt ifra, — det er dypere strømninger som gjør seg gjeldende her.

6. Taylor fremhever som noe «typisk afrikansk» at høvdingen tillegges magiske funksjoner. Men slike funksjoner har til alle tider vært knyttet til «kongen», også i vår europeiske historie.

Det «blå blod» i de kongelige årer har bevart sin magi til denne dag, hos oss er denne forestilling først blitt ihvertfall delvis brutt i det aller siste, og selv da skjedde det til tross for en rekke aktive motforestillinger. — Om kong Håkon Håkonsson heter det i sagaen at han ga «godt år»: korn og frukt ble høstet to ganger, fugtene la egg to ganger... Helt opp til det 18. århundre besto i England den forestilling at en konges håndspåleggelse hadde helbredende virkning. — Når Taylor fremhever at på grunn av den afrikanske sammenhengsfølelse burde dåp være en «kollektiv handling» hvor flest mulig ble døpt på en gang med høvdingen i spissen, så kan man henviser til at «kristningen» var et sosialt og politisk foretagende i europeisk middelalder, og gi høyst levende eksempler fra sagaene om våre to «kristningskonger» Olav Tryggvason og Olav Haraldsson. Man kan også peke på reformasjonstidens prinsipp «*ejus rex, ejo religio*».

7. «Native medicine» med «trollmenn» og «herbalister» ses ofte som noe «typisk afrikansk», men er det ikke. Den europeiske legekunsts historie er full av helt tilsvarende fenomener. Jeg skal ikke gå i detalj her, men nøye meg med å henviser til Carl-Herman Tillhagens doktoravhandling «Folklig läkekonst» (Nordiska Museet, Stockholm 1958), som gir en inngående og ypperlig dokumentert fremstilling av en magisk og rituell legekunst i Norden frem til langt inn i dette århundre. Jeg kan også nevne en bok som Lily Weiser-Aalls nylig utkomne «Svangerskap og fødsel i nyere norsk tradisjon» (Norsk Folkemuseum, 1968).

8. Når Taylor fremhever som karakteristisk afrikansk en omgangsform preget av «presence», dvs. at menneskene føler samhørighet, interesserer seg for hverandre, aksepterer hverandre, går inn i et rolig og naturlig fellesskap med hverandre, er *nærværende* overfor hverandre — så er også det et trekk som er karakteristisk for agrarsamfunnet overhodet. En nabo er noe ganske anderledes nærværende på landet enn i byen, hvor man ofte ikke aner hvem som bor i samme oppgang. På landet «kjenner» man hverandre, hilser på hverandre, snakker med

hverandre, hjelper hverandre. Taylor siterer en afrikaner: «Europeans are people who do not greet each other in the street.» Iakttagelsen kan være riktig nok når det gjelder europeere i storbyene, men som generalisering er dette selvsagt noe sludder. *Byfolk* hilser ikke på ukjente mennesker de går forbi på gaten, hverken i Afrika eller i Europa. Men bygdefolk gjør det begge steder: hilser på hverandre når de treffer hverandre, på veien eller i butikken. Det kunne ikke falle meg inn å hilse på ukjente mennesker på Karl Johan; men samtidig kunne det ikke falle meg inn å *la være* å hilse på folk jeg treffer på bygdeveien, og «på butikken» faller det helt naturlig å slå av en prat med folk jeg ikke direkte kjenner, hvilket ville virke helt absurd i et moderne stormagasin. Vi står her overfor et fenomen som hører «bygdeatmosfæren» til, uansett hvor på kloden man befinner seg.

Jeg kunne fortsette nærmest i det uendelige med dette streiftog inn i det «typisk afrikanske», som ikke er det minste typisk for Afrika i og for seg, men for bondesamfunnet som sosiologisk struktur. Men disse antydninger får klare seg. Mitt anliggende er også et annet, og det er her min polemikk mot Taylor setter inn for alvor.

Jeg synes nemlig han i utpreget grad gjør seg til talsmann for en holdning som er svært utbredt i den løpende diskusjon om Afrika: å bruke det «typisk afrikanske» som en slags brekkstang overfor den moderne vestlige sivilisasjon. I en aggressiv frustrasjon overfor de problemer — dyptgående og alvorlige problemer — den moderne urbaniserte og teknifiserte sivilisasjon stiller oss overfor, blir de «afrikanske dyder» fremhevet som et positivt alternativ. Vi opplever i plast- og atomalderen en moderne form for romantikk, en lengsel tilbake til moderskjødet så å si, en nostalgi til en naturnærhet, en sammenheng, et fellesskap, et rotfeste som ikke har naturlige gropunkter i asfalten og betongen. Opp mot den romantiserte «afrikanske» livsstil stiller Taylor, og mange med ham, den moderne vestlige «individualisme» som et helvete av isolasjon, ensomhet og artifiisell eksistens, og angriper «individualismen» med noe som

betenkelig nærmer seg hat. «Our isolated man with his intensely private world is,» skriver Taylor, «a monstrosity of human history»; dette går igjen som et refreng hele veien. Til og med på en virkelig skremmende måte: han forteller et sted (s. 150) om et besøk han avla hos en afrikansk «trollkvinne», som i en mediumistisk seanse fikk for seg at hans foreldre var døde. Han benektet dette – hans foreldre levde begge to i beste velgående. Men ved nærmere ettertanke kom han på at hun allikevel hadde rett: «For my father and mother *were* dead. I belonged to a generation whose roots had been attenuated and shrivelled.» Dette er jo faktisk den rene uhyrlighet, og det er vanskelig å forklare som annet enn en dyptgående nevrose hos Taylor selv: en nevrose som bunner i at han ikke har maktet å leve i sin egen virkelighet og derfor forsøker å flykte inn i en annen og tilsynelatende tryggere.

Det er riktig nok at ensomheten, sammenhengsløsheten, rotløsheten er nevroseskapende problemer for det moderne menneske, og at det må gjøres noe adekvat for å møte disse problemene. – Men samtidig må det jo være klinkende klart at «individualismen» representerer et hårdt tilkjempet og umistelig fremskritt: det enkelte menneskes *rett* til sin egen personlighet, sin tanke, sin tro, sin samvittighet, sin vurdering, sin erkjennelse. For et menneske som har vunnet frem til å ta sin egen personlighet i besittelse, vil ikke «individualismen», men tvert imot det motsatte fortone seg som et helvete: at det plutselig skulle gi avkall på seg selv, *sitt selv*, bli konform, la seg manipulere av sosiale konvensjoner og tankevaner og kollektive forestillinger, «gå over i massen». Hvordan ville for eksempel Kirkens historie ha tatt seg ut *uten* de enkelte skapende, fornyende personligheter som har brutt vei for sine syner og tanker på tvers av og ofte i forbitret kamp mot de vedtatte forestillinger? – Dernest må det være klart at det ikke eksisterer noe reelt motsetningsforhold mellom «individet» og den sosiale sammenheng; det er nettopp som bevisst individ at et moderne menneske kan gå inn i den sosiale sammenheng. Jeg avviser blankt den nå så alminnelige tankegang at «jeg'et»

forutsetter et «du». Tvert imot. Tvert om, «jeg'et» *setter* et «du», det vil si: først når jeg er *meg*, opplever meg selv som bevisst og integralt vesen med rot i meg selv, *kan* jeg på en personlig måte forholde meg til et «du» istedenfor å gå opp i et personlighetsløst «vi». Det er jo slett ikke *sant* at det «individualistiske» Vesten idag er blottet for solidaritet og sosialt engasjement, slik Taylor stadig vil ha det til; det er tvert imot slik at det er det bevisste «vestlige» menneske som for alvor *er* solidarisk idag, på en dypere og mer omfattende måte enn vi noengang før har opplevd i historien, og langt mer vidtskuende og konsekvent enn f. eks. den i slekts- og stammesamfunn bundne afrikaner har forutsetninger for. Det bevisste moderne menneske er samtidig ansvarsbevisst verdensborger på en måte som gjør at vi med rette kan tale om en moralsk mutasjon.

Når jeg tar opp denne problematikk her, så er det fordi den har en meget vesentlig relevans nettopp til Afrika. Saken er nemlig den, at alt dette som fremheves som «typisk afrikansk», er dømt til å forsvinne, som den pre-industrielle livsform det er, og det kommer til å skje i løpet av noen få generasjoner, kanskje bare én. Det som kommer til å skje med Afrika, er det samme som har skjedd med Europa og Amerika og Sovjet og Japan og for en stor del India også: det lukkede landsbysamfunnet vil bli avløst av en teknifisert bykultur bygget på pengehusholdning og industrialisering; gamle sammenhenger vil uvegerlig bli brutt, gamle livsformer, tradisjoner og forestillinger vil langsomt eller fort bli oppløst. Denne prosessen er i virkeligheten i full gang i Afrika idag, hvilket Taylor også rent parentetisk er inne på. Men dette er noe som ikke hører hjemme i en parentes, det er selve virkeligheten, som det gjelder å se i øynene jo før jo heller.

Det som er problemet for det moderne menneske, uansett hvor det befinner seg, er å leve med sin egen virkelighet, forholde seg bevisst og skapende til den. Dette er utfordringen, som ingen unnslipper. Europeeren ville forråde eller forjukse seg selv hvis han henga seg til nostalgiske drømmer om de gode gamle dager på landet, med kanefart og dombjeller og rose-

maling og alt hva de ellers innebar, for de dager kommer aldri tilbake.

Afrika befinner seg i en overgangsperiode, og det er å håpe at denne overgangsperioden kommer til å arte seg mer harmonisk enn den har gjort for Vestens vedkommende. Vesten har betalt en dyr pris i menneskelig ro og lykke for den utvikling det har gjennomgått; og kanskje har denne pris ihvertfall til en viss grad vært «stedfortredende», kanskje kan Afrika unngå å gjøre enkelte av de skjebnesvangre feilgrep som har preget vår nyere historie. Men så meget er sikkert: denne utvikling kan ikke gjøres reversibel, og Afrika har en kort frist. Og blodig synd ville det være dersom man skulle forankre sitt bilde av Afrika i kjensgjerninger som uvegerlig er i ferd med å høre fortiden til. Det ville hindre at det aller viktigste skjer: at Afrika lærer å leve med sin *aktuelle* virkelighet og sin *fremtidige* virkelighet.

Så lenge situasjonen i Afrika fremdeles er den den er, må den kristne handling og forkynnelse ta hensyn til den, deri har Taylor utvilsomt rett, likesom han sikkert har rett i at dette har skjedd i alt for liten utstrekning. Vestlige misjonærer er kommet med sin spesielle og aktuelle kulturform og har i alt for stor utstrekning identifisert den med sin kristendom. De trenger den art av kunnskap om afrikansk religion og livsform som blant annet Taylor gir i sin bok. Men kanskje kunne de i enda høyere grad trenge innsikt i sin egen kulturs historie, som vi fremdeles er dypt rotfestet i enten vi er klar over det eller ikke. En slik innsikt i deres egen kulturhistorie, som har vært med på å skape dem selv, ville gi misjonærene dypere og mer *personlige* forutsetninger for å forstå afrikansk lynne og tro og livsstil, og det ville bidra til å skape et *felleskap* mellom europeere og afrikanere, som nå for en stor del mangler, selv innen Kirken. Jeg er overbevist om at et grundig kursus i deres egen kulturhistorie ville være av uvurderlig betydning for misjonærene i deres konkrete arbeide, og jeg stiller det rent praktiske forslag at dette blir gjort til et fremtredende ledd i misjonærutdannelsen. Men samtidig må det være klart at dette har

betydning for forholdet til Afrika akkurat *nå*, i dets aktuelle situasjon som fremdeles altoverveiende agrarsamfunn, men at denne kultur ikke er og ikke kan være statisk.

Kanskje det mest betydningsfulle bidrag vestlige kristne tross alt kan gi Afrika, er sine erfaringer om hva det vil si å være kristne mennesker og kristen kirke i en samfunnsform som før eller senere vil bli Afrikas akkurat som den er blitt Vestens. Afrikas situasjon er ennå overveiende den som Taylor skildrer, men dette er bare én side av den afrikanske virkelighet. Den annen side er den som heter «rapid social change», og det må være innlysende at det først og fremst er *denne* virkelighet som må stå i fokus av både misjonærenes og de unge kirkers oppmerksomhet. Om senest to generasjoner befinner John V. Taylors Afrika seg i den verden hvor våre egne folkeeventyr hører hjemme idag.